

משו"ת רב האי גאון - קטעים חדשים מן הגניזה

מאת מרדכי עקיבא פרידמן

קטעים רבים משו"ת הגאונים עדיין טמונים בגניזה¹. להלן אפרסם שני כתבי-יד חדשים מתשובות רב האי גאון. כתב-היד הראשון הוא מכתב פרטי הכולל תשובה שכתב רה"ג לנמען. השני הוא דף מאוסף של שאלות ותשובות.

א. איגרת מרה"ג מניסן שנת שמ"ח (1037)

לפנינו שני קטעים המהווים את רובו של מכתב שכתב רב האי גאון אל נחמיה ב"ר אברהם ב"ר סהלאן בפוסטאט. נראה לי שרב האי כתבו במו ידיו, ולא על-ידי סופר, והוא באותו כתב של מכתבי רה"ג שפורסמו כבר על-ידי י' מאן². תאריך האיגרת ניסן שנת שמ"ח לשטרות, שהיא שנת 1037 למניינם. רה"ג נפטר לעולמו שנה לאחר מכן, בניסן שמ"ט, בזקנה מופלגת בגיל 99. כוחו וגבורתו בעת זקנתו מפורסמים ולא נס ליחו עד ימיו האחרונים. המכתב המתפרסם כאן נכתב כשהיה רב האי בן 98. כתבו מסודר ובטוח, והקוראו אינו אלא מתפלא מרוב חיוניותו. רב האי מטיף מוסר למקבל המכתב על רשלנותו בנדירים (ראה בסמוך), מוכיח אותו על ששאל שאלה פשוטה כל כך, דורש בשלום ילדיו בשמותיהם, ומבקש שיתמיד לשלוח אליו את שאלותיו ובקשותיו.

מקבל המכתב הוא נחמיה בן אברהם האלוף החבר בחיר הישיבה בן סהלאן. אביו אברהם בן סהלאן היה ראש הקהילה הבבלית בפוסטאט. אחריו שירת במשרה זו בנו השני של סהלאן, אחיו של נחמיה. נחמיה היה חזן בית הכנסת ונשא את תואר הכבוד 'ראש הפרק' או 'ריש פירקא'. יש להניח שתואר נדיר זה הוענק לו על-ידי רב האי גאון³. התשובה

1. וכן של בית הרמב"ם וחכמים אחרים. אין כוונתי רק לקטעים מן הסדרות החדשות, כמו אלה המתפרסמים כאן, אלא אף באוספים הוותיקים של הגניזה. לאחרונה ראה, למשל, מאמרי 'קטעים חדשים משו"ת הרמב"ם', מחקרי עדות וגניזה (ספר היובל לכבוד ש"ד גויטיין), ירושלים תשמ"א, עמ' 109-120. (ראה את הנוספות בסוף המאמר).

מחקר זה נתמך בחלקו על-ידי האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים - הזרוע למחקר בסיסי ועל-ידי מפעל 'מורשת' לחקר יהדות המזרח.

תודתי נתונה למנהלי ספריית אוניברסיטת קמבריג' ולד"ר ש"ק רייף על הרשות לפרסם את הקטעים דלהלן שברשות הספרייה. וכן מודה אני למנהלי המכון לתצלומי כתבי-יד עבריים שליד הספרייה הלאומית והאוניברסיטאית, ירושלים.

2. ראה: J. Mann, *Texts and Studies in Jewish History and Literature*, New York 1972, I, pp. 691, 692, 696, facs. II AB, IV

3. ראה: J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs*², New York 1970, I, pp. 269-270 (להלן: מאן, היהודים).

עיין על נחמיה שם, א, עמ' 97, ב, עמ' 101. מאן משער שהתואר 'ריש פירקא' חודש על-ידי איזה נשיא או גאון. שלושה קטעים מכתובה שחתם עליו נחמיה בשנת 1033/4 נמצאים באוסף וסטמינסטר שבקמבריג' Westminster Arabica I, foll. 76, 40b; Misc., fol. 105. תודתי נתונה לספרן אוסף וסטמינסטר.

מתייחסת לשבועה שנשבע נחמיה שלא ישחוט ולא יתפלל עוד כשליח ציבור. לאחר מכן נתחרט נחמיה על שבועתו, וכיון שנתחרט התיר לו רב האי את השבועה. בפסקו מסתמך הגאון על גמרא בנדירים כא ע"ב, שפותחים בחרטה. שם, ובמשנה וגמרא אחרות שהביא, גרס רב האי גרסות השונות מן הספרים שלנו (ראה בהערות). ידועות תשובות אחרות שכתב, ההולמות את פסקו כאן⁴.

שבועתו של נחמיה בוודאי נבעה מתוך מחלוקת עם בני הקהילה. התופעה הזו של חזן הקופץ בכעסו ונשבע שלא יתפלל עוד בציבור לא היתה נדירה, ושאלות שונות בעניינים דומים הופנו לגאונים ולחכמי הדור. על מריבה אחרת שהיה מעורב בה נחמיה בשנת 1032, אנו לימודים מפנקס בית הדין בפוסטאט. שם נרשם שהוזמן נחמיה לדין לאחר שהוגשה קובלנה נגדו (כתב יד קמבריג' TS 16.45r)⁵:

(1) חצר פי בית דין הקבוע מפי בית דין הגדול בכניסת (2) אלשאמיין במצר פי יום אלכמיס לעשרה כלון מן (3) תמוז מן סנה אלף ותלת מאיה ותלתה וארבעין (4) למנין שטרות מ' אברהם הלוי בר שמואל נ"נ (5) קובל על מ' נחמיה החזן בן כבוד גדולת קדו' מ'רב' (6) אברהם החבר נכ"ע ואונפיד אליה אלשליח ליחצר (7) פי אלמושב אלדי ילי הדא אלתאריך משה ביר' אלעזר (8) חלפון הלוי בר שלמה נ"נ.
בתרגום⁶:

(1) נכח בבית דין הקבוע מפי בית דין הגדול בבית הכנסת של (2) הארץ-ישראלים בפוסטאט ביום חמישי, עשרה ימים לפני סוף (3) תמוז, שנת אלף ושלוש מאות וארבעים ושלוש (4) למנין שטרות, מ' אברהם הלוי בר שמואל נ"נ (5) קובל על מ' נחמיה החזן בן כבוד גדולת קדו' (שת) מ'רב' (6) אברהם החבר נכ"ע, ונשלח אליו השליח, כדי שיהיה נוכח (7) במושב שיבוא לאחר תאריך זה.

חלק מן הקטע השני של המכתב (מתוך שורות 4, 5, 8-13), מכתב-יד מוסרי, פורסם על-ידי י' מאן⁷. אף-על-פי שלא נזכרו שמותיהם בקטע זה, מאן זיהה נכונה שהמכתב נשלח על-ידי רב האי אל נחמיה בן אברהם. הקטע העליון כולל את הכתובת ואת פתיחת המכתב. חסרות כמה שורות בין שני הקטעים, אך אין כל ספק ששניהם שייכים למקור אחד, והם כתובים על אותו נייר ובדיוק באותו כתב. יתר מכן, בצידו השני של המכתב יש רשימה הכתובה באותיות ערביות המשתרעת על פני שני הקטעים. הרשימה עוסקת בתשלומי חוב. בין השאר נזכר 'עמי ראס אלכל', כלומר 'דודי ראש כלה'. רשימה זו בוודאי נכתבה על-ידי אחד משני בניו של נחמיה, יאשיה או אברהם, שהשתמש בצד הריק של מכתב רב האי גאון

4. ראה: אוצר הגאונים, יא (נדירים), התשובות, עמ' 15-16, סימן מז.

5. פורסם לראשונה על-ידי וורמן 13, E. J. Worman, *JQR* (old series), XVIII (1905), p. 13 ובחלקו על-ידי מאן, היהודים, ב, עמ' 101: ראה: S. D. Goitein, *A Mediterranean Society*, Berkeley - Los Angeles - London 1971, II, p. 597, n. 45. אצל וורמן ומאן בטעות 'אלעשרה' (שורה 2) ואצל וורמן בטעות 'פי מושב אלדין אלי' (שורה 7).

6. תיבות שהועתקו כמות שהן ב'תרגום' נדפסו בהדגשה.

7. J. Mann, 'Gaonic Studies', *Hebrew Union College Jubilee Volume*, Cincinnati 1925, p. 259 (= *The Collected Articles of Jacob Mann*, Gedera, Israel 1971, p. 396)

אשר היה מונח בבית אביו, ו'דודי ראש כלה' הוא סהלאן ראש כלה וראש סדר בן אברהם⁸. יש לציין שעד היום לא נתחוויר די הצורך הקשר בין אוסף מוסרי לשאר אוספי הגניזה. שאר האוספים, כולל האוצרות הגדולים שבאוסף טיילור-שכטר שבקמבריג', נלקחו, עד כמה שידוע לנו, מתוך חדר הגניזה שבבית הכנסת הארץ-ישראלי שבפוסטאט, בזמן שאוסף מוסרי נחשף בבית העלמין היהודי באלבסאטין⁹. מי שרגיל בחקר הגניזה יודע מה רבים הם המקרים שכתב-יד נקרע לכמה קטעים, ואלה נתפזרו בין אוספי הגניזה המופרדים, ונעשתה הגניזה גניזות רבות. החוקר המזהה את הקרעים חוזר ומקרבם עד שנעשים בידו אחד¹⁰. אם אין זכרוני מטעה אותי, טרם פורסם קטע מאוסף מוסרי המתחבר עם קטע מאוסף אחר לכתב-יד אחד. אם נכון הדבר, אזי יש מעין חידוש בכתב-היד שלפנינו אף בעניין זה, ובוודאי נמצאות, ועוד יתפרסמו, דוגמות נוספות רבות כאלה. רוחב הנייר הוא כ-23 ס"מ. אורכו של הקטע מקמבריג' כ-11 ס"מ ושל הקטע מאוסף מוסרי כ-16 ס"מ.

כתב יד קמבריג' 324.112 TS NS¹¹

(צד ב)

פוצטאט	בן מרנא ורבנא	1. לידינו וחביבנו ונכבדנו
	אברהם האלוף החבר ¹²	מרי ורבנא נחמיה ריש פירקא
ברית שלום	זכרו לברכה	2. ישמרו צור וינצרו ויעזרו

(צד א)

1. האי ראש הישיבה שלגולה בן שרירה ראש הישיבה שלגולה
2. בן חנניה ראש הישיבה שלגולה בן יהודה ראש הישיבה שלגולה
3. לידינו וחביבנו ונכבדנו מרי ורבנא נחמיה ריש פירקא אשר אהבתו בלב חקוקה והנפש אליו משתוקק מנעמי אל אליו
4. לצוקה וברכותיו עליו יריקה בן מרנא ורבנא אברהם האלוף <<האלוף>> החבר הבחיר שלישיבתינו מצעו בגן [עדן]

8. ראה עליו אצל מאן, היהודים, ב, מפתח, עמ' 406. על התואר 'ראש כלה', ראה: ש' אברמסון, במרכזים ובתפוצות בתקופות הגאונים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 44-45. וראה עתה: א' ברקת, 'אלחנן בן שמריה וסהלאן בן אברהם', עבודת גמר לתואר מלמ"ר, אוניברסיטת תל-אביב, תש"ם. עיין: ש"ד גויטיין, היישוב בארץ-ישראל בראשית האיסלאם ובתקופת הצלבנים, ירושלים תש"ם, עמ' 120, הערה 17.

9. ראה לאחרונה: ש"ד גויטיין, 'חיי אבותינו לאור כתבי הגניזה', בתוך 'תעודה א' - חקרי גניזת קהיר', בעריכת מ"ע פרידמן, תל-אביב תש"ם, עמ' 9-10.

10. יש דוגמות לרוב. התעודה הראשונה המתפרסמת בספרי על הכתובות בנוסח ארץ-ישראל חוברה מארבעה קטעים הנמצאים כיום בשלוש ספריות, אך עדיין אינה שלמה. M. A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine - A Cairo Geniza Study*, Tel-Aviv - New York, I, 1980, II, 1981

11. אלה הסימנים המשמשים בהעתקת הטקסטים דלהלן: [] = לקונה במקור, השלמת המהדיר; < > = כתוב בין השיטין; << >> = מחוק במקור; { } = כתוב בשוליים. נקודה מתחת לאות מציינת שאין קריאתה ודאית.

12. אברהם בן סהלאן נסמך מטעם ישיבות בבל וארץ-ישראל. רב האי מקדים את תוארו הבבלי.

כתביד מוסרי (Mosseri L 225 (VII.157)

1. דהכי והכי לא נדרי שרי ליה¹³ כי ההוא דאתא לקמיה רבא בר רב הונא¹⁴ אמליה¹⁵ אי הוא¹⁶ ההיא שעתא את .. דמתב.. [.....]
2. אמליה לא ושרא ליה שבועתיה ולא פרק¹⁷ איצא בין אלשבועה דפעה ואחזה או דפעאת עדה לקול אלמשנה¹⁷ יש נדר בתוך נדר ואין שבועה
3. בתוך שבועה¹⁸ וקאלת אלמשנה איצא¹⁹ שבועה שלא יאכל <<ואכל>>²⁰ שבועה שלא יאכל <<ואכל>> שבועה שלא יאכל ואכל אינו חייב אלא אחת²¹
4. ואלאנ²² מותר לך יא ידידנ²³ ראש הפרק לשחוט ולהתפלל כמנהגך בל²⁴ כון לך מא גרי מוסר מן אן תעאוד אלי מתלהא פמא ..ן לך
5. פי כל וקת²⁴ האלוהים יחנך וישרי וישבוק לחובך²⁵ ויתמיד²⁶ שלומך וירבה טובך ותעגבנא²⁷ גאיה אלתעגב מן אלתמאסך

13. נראה לי שיש להשלים כך: אמליה אדעתא דהכי וכו', כלומר אמר לו על דעת כך וכך לא נדרתי, התיר לו. מסתבר שכך גרס הגאון בנדרים כא ע"ב, אך ליתא לפנינו. ובפירוש הרא"ש: 'עד שימצא לו פתח שיאמר אדעתא דהכי לא נדרי'; השווה בתוספות. ובסמוך נראה שהייתה לרב האי גרסה אחרת בהמשך הסוגיה שם.

14. ה'א' קרועה ויכולה להיקרא כח"ת, וכן הו"ו והנו"ן כתובות ביחד ודומות במקצת למ"ם. אך לאחר עיון, ברור שיש לקרוא הונא ולא חמא. לפנינו 'לקמיה דרבה בר רב הונא'. אבל גרסות שונות הובאו אצל הראשונים; ראה: פסקי הרי"ד לר' ישעיהו דטראני הזקן ז"ל למס' גיטין, קידושין ונדריים, בעריכת א' לים, ירושלים תשל"ז, עמ' תמו, הערה 39. בספרים שלנו הפסקה עם רבה בר רב הונא היא בלשון זו: 'א"ל אילו היו עשרה בני אדם שיפייסוך באותה שעה מי נדרת, א"ל לא, והתיר'. וכן אצל הראשונים, בשינויים קלים. לשון זו אינה אלא לשון הברייתא המובאת בהמשך הסוגייה. (ושם: 'מי נדרת, אם אמר לאו מתירין אותו'. ולשון 'מי נדרת' היא ארמיזם, ואינה יכולה להיות הצורה המקורית של הברייתא. ובתוס' נדרים ה: א, עמ' 114: 'אילו אחד היה מפייסוך היית נודר'. עיין גר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, ז, עמ' 466). ברור שרב האי גרס פסקה זו בארמית, ולא בלשון הברייתא, ברם גוף הגרסה אבד.

15. צורה זו (אמליה) מצויה בלשון הגאונים; ראה: D. Boyarin, 'The Loss of Final Consonants in Babylonian Jewish Aramaic (BJA)', *Afroasiatic Linguistics*, III (1976), pp. 103-107

16. כנראה שכאן 'הוא' = הוה, אבל בלי לדעת את ההמשך אין ודאות בכך.

17. תרגום: ואין הבדל גם כן בין שבועה פעם אחת או כמה פעמים, לפי דברי המשנה.

18. מ' נדרים ב:ג.

19. תרגום: וכן אמרה המשנה.

20. רה"ג מחק עלידי ניקוד עליון.

21. במשנה שם (הערה 18) בדפוס השבועה חוזרת פעמיים, אך בכמה כתבייד היא חוזרת שלוש פעמים כמו בדברי רה"ג. אך בכל המקורות שראיתי גורסים 'שלא אוכל' ולא 'שלא יאכל' כגרסת הגאון.

22. תרגום: ועתה.

23. מאן (לעיל, הערה 7), אשר ציטט משורה זו מתיבת 'ואלאן' עד 'כמנהגך', העתיק בטעות 'אדירנו' ופירשה 'יא אדירנו'.

24. תרגום: אלא מה שקרה יהיה לך מוסר, ולא תחזור עוד על כיוצא בו, שהרי אין... לך בכל עת.

25. השווה במ' ל: יג: 'אישה הפרם וה' יסלח לה'.

26. קרע בנייר שובר את המ"ם. מאן קרא 'זיתדיר'.

27. תרגום: והתפלאתי עד מאוד על שביקשת ממני את הפירוש הזה, כלומר 'מותר'. ואלמלא ביקשת זה אין לי מנוס אלא להזכיר אותך, לפי שאמרו.

6. מנא הדה אלעבארה נעני מותר ולו לם תלתמס דלך מא כאן לנא בד מן דכרה לקולהם²⁷ זכרונים(!)²⁸ לברכה חכם שאמר בלשון
7. בעל או בעל שאמר בלשון חכם לא אמר כלום מאי טעמא זה הדבר אשר צוה יי' כתיב ותניא זה הדבר חכם מתיר
8. ואין בעל מתיר בעל מפר ואין חכם מפר²⁹ וכן³⁰ ההלכה כך הורונו³¹ מן השמים ויי' ישלם שכר העושים³²
9. בפירושי התורה ומקיימי מצוותיה ככת' הנה שכרו אתו ופעולתו לפניו³³ וקיבלנו המשלחת ובירכנו אותך ואת שני חמודיך
10. יאשיה ואברהם³⁴ יפרו וירבו ויהיו לשם ולתהלה ויי' ישימם ברכה בקרב הארץ ורצוננו שכל חפץ ושאלה
11. וצריך שיש לך תכתוב כי זה משוש דרכינו ובזאת נוסיפה לך ברכות ושלומוך ושלום שני חמודיך ירבה לעד
12. ישע רב
13. ניסן שנת שמי'ח

ב. דף מקובץ שו"ת של רב האי גאון

דף זה, מקובץ של שו"ת שכלל שו"ת של רב האי גאון, מתחיל באמצע שאלה שעוסקת בדיני תפילה. העניין הראשון דן במי שעבר עברות ועשה תועבות בפרהסייה, כגון שאכל נבלות ובשר גמל וחזיר ביום הכיפורים, ולאחר מכן עשה תשובה, המותר לו להתפלל בציבור בכלל ובימים הנוראים בפרט? רב האי פוסק שאם חזר בתשובה בפרהסייה, הריהו כישראל כשר לכל דבר, ויכול להתפלל בציבור, לפרוש כפיו אם הוא כהן ולעשות כל מה שראוי לעשותו. וכל מי שמוציא עליו שם רע, יש להזהירו על כך ולהחרים אותו אם חוזר על דבריו.

הסימן הבא מורכב משלוש שאלות נפרדות, והועתקו זו אחרי זו כפי שנשלחו לרב האי גאון. התשובה לראשונה ותחילת התשובה לשנייה נשתמרו בקטע זה, אך ההמשך עם

28. כנראה טעה וכתב צורת שעטנו מ'זכורים' ו'זכרונם'.
29. 'חכם שאמר' וכו'. אלה דברי ר' יוחנן בנדרים עד סע"ב. בספרים שלנו: חכם שאמר בלשון בעל ובעל שאמר בלשון חכם לא אמר כלום, דתני' זה הדבר החכם מתיר ואין בעל מתיר, שיכול ומה וכו' תניא אידך זה הדבר בעל מפר ואין חכם מפר, שיכול ומה וכו'. גרסת רב האי מוסיפה 'מאי טעמא' וכו' ומביאה ברייתא הדומה לזו שבספרי במד' פסקה קנג, מהדורת ח"ש הורוביץ, עמ' 198 (ושם הסדר הפוך).
30. מאן שציטט מכאן עד סוף התשובה, העתיק בטעות 'כד'.
31. מאן העתיק בטעות 'הורינו'.
32. מאן הציע לקרוא 'העוסקים', ולדעתי אין צריך לתקן.
33. יש' מ:י.
34. יאשיה בר' נחמיה חיבר פיוטים; ראה: מאן, היהודים (לעיל, הערה 3), ב, עמ' 101-102. בנו (חמודו) הצעיר של נחמיה נקרא אברהם על שם סבו אברהם בר' סהלאן. מאן (לעיל, הערה 7), עמ' 259, מניח שבן זה נולד אחרי פטירתו של אברהם בר' סהלאן. אך אין כל הכרח בזה, שהרי, כפי שהעיר ש"ד גויטיין (חברה [לעיל, הערה 5] ג, עמ' 6), היו קוראים לכן בשם סבו גם בחייו. (ושם ציין שהמנהג היה לקרוא לבכור בשם הסב, ולא כפי שעשה נחמיה).

התשובה לשלישית נכתב על דף אחר, וטרם זוהה. השאלה הראשונה מאלה ממשיכה את עניין השאלה הקודמת: האם מי שבא מן הגבעונים יכול להצטרף למניין ולהתפלל עם ישראל? וכן האם מי שנחשד בעשיית 'תועבות' בנערותו יכול להיות שליח ציבור? רב האיי משיב שמי שאסור לבוא בקהל לא יוכל להיות שליח ציבור, אך אין אדם נאסר בחשדות אלא בראיות ברורות. השאלה השנייה בסימן זה עוסקת בנישואי יהודי משומד. עניין השלישית דיני ירושה. אף בתשובות הללו הביא רב האיי גאון מובאות מן הש"ס בשינויים מגרסות הספרים שלנו.

התשובות הללו נכתבו בכתב כבלי באותיות קטנות על נייר שמידותיו כ-10 ס"מ הרחב וכ-14 ס"מ האורך. דף אחד מאותו כתב-יד, שאינו מתחבר לדף זה, נמצא ב-TS G 2.6, ופורסם על-ידי ש' אסף, תשובות הגאונים, ירושלים תש"ב, עמ' 73-77.

TS NS 90.2

(צד א)

1. יום מעאל ראש השנה וקאם אלצבי יום אלכפור פי אלאפטארה כמתל
2. סאיר <<אל>> צביאן אליהוד פי אלסכת וסאיר אלאיאם וקד צאר לה אלי הדא
3. אלוקת נחו ל סנה וקד תזוג ולה ולד והו בעל תורה כמתל בעלי תורה
4. ויחסן שי מן אלחזאנה פיפתינא סידנא הל יגוז אן יצלי הדא אלאנסאן
5. באלנאס ומן יגי ממן יתסמא באליהודיה³⁵ ויגהר בלשנאעה עלי הדא
6. אלאנסאן ואפסאד³⁶ חאלה פי דין ישראל איש יגב עליה פי ערפנא סידנא
7. אלואגב פי דלך ויוי ישלם לאדונינו שכר פעלתו: לטובה:
8. שאלה זו יצאה לפנינו אל שער הישיבה לבית דין הגדול שלכל
9. ישראל לפני אדונינו האיי ראש ישיבת גאון יעקב חמוד אד שר ראש
10. יש גא יע נכד הגאונים והנשיאים ראשי גליות כל יש וצוינו וק אתה
11. לפני והתבוננו בה ועמדנו על הכתוב בה וגם צוינו וכתבו התשובה
12. בלשוון ישמעאלי כאשר היא כתובה: אן כאן אלאמר כמא קד וצף
13. פי הדה אלשאלה פאלאמר פיה ואלחכם אוצח מן אן יסאל פיה אל[.....]ל
14. לו כאן אלאנסן כרג מן אלדין והו כביר באלג תם רגע אליה רגועא [ט]אהרא
15. גיר מסתתר ולא מכבא פהו פי חכם גמיע אלכשרים יגוז אן יצלי באלנאס
16. פי יום כפורים וגירה: ויפרס כפין אן כאן כהן וליס לאחד אן ינאזעה ולא אן
17. ימנעה ממא הו אהל לה ככל ישראל הכשרים {כ"ק אלחכמ וכולן^{36א}} וכולן שחזרו בהן בפרהיסיא
18. מקבלין אותן שנא שוכו שוכו בנים שובבים: פכיף מא תצמנה הדא אלסואל

35. הליגטורה של 'אל' איננה ברורה ואפשר לקרוא 'בליהודיה'.

36. ויגהר בלשנאעה... ואפסאד חאלה. השווה בכתב-יד TS Ar. 50.197r, שורה 12, במאמרי 'התערבות השלטון בקירואן בגירושי ארוסה - קטע חדש מקובץ גדול של שו"ת הגאונים (והערות לקטעים אחרים)', מיכאל, ה (תשל"ח), עמ' רכה. וצריך להיות שם 'ויגאהר פי כלאף עליהם ויפסד אקואלהם' (ובשורה הקודמת 'לא יתדיין', בשתי תיבות), ולא כמו שהעתקתי בטעות. עיין: מ"ע פרידמן, 'גירושינו ביזמת האשה בארץ ישראל, מצרים וצפון אפריקה על-פי תעודות הגניזה', ממזרח וממערב, ב, בעריכת א' בשן וכו', רמת-גן תשמ"ם, עמ' 23 ובהערה 1.

36א. אפשר שתיבה זו נמחקה.

19. מן דעוי אדעית עלי אלנבי ובשר פי יום אלכפור ולו אכל נבלות ובשר גמל
20. וחזיר פי תלה [ע]קל³⁷ לא ישנע עליה פי דלך ולא ימנע מן אלצלאה באלנאס
21. ומן שנע עליה בדלך [פהו]³⁸ עאצי ללה ואגב אן יסמת אלמשנע עליה ויבדל מן
22. קהל יוי לאנה עומד על [דס] רעו פיגב אן יחרס פי הדא אלמעני ויתשדד
23. עלי מן ישנע עלי הדא אלרגל ויוזהד³⁹ מן דלך פאן עאוד סמת וכך הדין
24. ואין לשנות ישע רב שאלה מא יקול סידנא ירום הודו פי הל
25. יגוז אן יטס⁴⁰ ביש [רגל] מן⁴¹ אלגבעונים פי סאיר [צלוא]תהם אם לא ואדא כאן
26. אלחון מן יש וכאן פי צבאה מתהם בשי מן אלתועבות הל יגוז לה אן
27. יתקדם ביש פי צלואתהם פני [א]לכעון וגירהא שאלה בומא [תקו]ל פי בר
28. יש אדא פשע וכרג אלי דין אלגוים אלמרה אלדי כאנת מעה והו עלי דין יש ולם

(צד כ:)

1. תפשע הי ולם תנתקל ען דין אלמקאם מעהא אם לא:
2. ואדא פשע בר יש ואלתמס אן יתוזג מן בנות יש אלדין הם עלי דין אלמורה הל
3. יגוז לה אם לא פאן לם יגוז איש ילזם מן יכתב להם אלכתבה:
4. אלשאלה אלג מא יקול פי ראובן מאת וכאן לה מרה ולם יכן לה ולד אלבתה
5. וכלף וורתאן אכואן מן עצבה אללב אעני בנו עם לה פקט כמתל שמעון
6. ולוי פמאת לוי וכלף לה אולאד בנין ובנאת לם יראהקון אלי חד אלבלוג
7. פתקדם שמעון דנן אלי בית דין ילתמס מיראת בן עמה ראובן מא
8. יציבה ומא יציב אולאד אכיה לוי כסהם אביהם וכאן הדא ראובן
9. מתהם כמאל פאחצרת⁴² אלמרה אלי בית דין ולם תסתחלף כל אחצרת
10. אלכתובה ואפצלת אמרהא מע שמעון דנן עלי שי מא וצמן שמעון
11. דנן צמאן דרך אולאד אכיה לוי ללמרה ואקנא מן נפסה בדלך
12. קנין מוחזק ואשהד וכתב אלבראה וצמאן אלדרך פיהא ען אולאד אכיה
13. [לוי...]ה אלי אלמרה ודפע אלי אולאד אכיה לוי שי ממא אכדה מן הדה
14. כתובה⁴³ וסלם תלך אלבראה אלי אלמרה: פלירשדנא אלואגב פי דלך הל
15. אן עאודו האולי אולאד לוי עלי הדה אלמרה במטאלבה הל ילזמהא להאולי
16. אליתומים אלימין אם לא: ואן קאלו אנא קד בלגנא ונחן לא נרצא במא
17. פעל עמנא לאנא לם נכן בלג הל יצח להם דלך אם לא והל ילזם אלמרה
18. שבועה אם לא ואיש יכון חכם אלקנין אלדי אקני שמעון מן נפסה ואיש
19. ילזם אלמרה: אלגואב ען אלמסלה אלאולה [מן] הולאי⁴⁴ אדא תבת אן

37. פענוח שתי תיבות אלה והשלמתן מסופקים.
38. קשה להכריע עלפי הרווח אם יש מקום לשלוש אותיות, אולי יש להשלים 'הו'.
39. הקריאה מסופקת.
40. צורת הטי"ת משונה במקצת, ואין פענוחה ודאי. אולי יש לקרוא צד"י.
41. קריאת תיבות אלה אינה יוצאת מגדר ההשערה.
42. יש תוספת לתי"ו, ונראה קצת כמו 'פאחצרת'. אולי זאת ה"א קטנה: 'פאחצרתה'.
43. התיבה מטושטשת, אך דומני שאין מקום ל'אל'.
44. התיבה מטושטשת על-ידי כתיב והקריאה מסופקת. אפשר, דרך משל, לקרוא 'פילום'.

מרדכי עקיבא פרידמן

20. אלאנסאן אלמשאר אליה ממן הו אסור לבוא ב[קהל לא י]תסע⁴⁵ אן ימכן
21. מן אלתקדם ביש פי אלצלואת ולא ימנע ברגם [מ]קֶרֶף בל באמר יתבת
22. ומן רגם מן טאהרה טאהר יש כשר במא יכון במתלה פסול ינכר
23. עליה ויזגר ויגלב עליה אנה פסול ופי דלך קאלו כל הפוסל פסול ואמ
24. שמואל במומו הוא פוסל ולמא קאלו רב נחמן לרב יהודה בר ר' יחזקאל
25. מאי טעמ אכריז מר עליה דההוא גברא דעבדא הוא קאל לה רגיל
26. דקארי לאינשי עבדי: ותמתל במא ורד פי אלבראניה ובקול מר שמואל:
27. ואלגואב ען אלמסלה אלב אן קול רבנן פי דלך ישראל משומד
28. המשמר שבתו בשוק הרי <הוא> כיש לכל זבר ושאינו משמר שבתו בשוק

בתרגום:

(צד א):

1. ... יום ערב⁴⁶ ראש השנה, ועמד הנער ביום הכיפור בהפטרה, כמו
2. שאר⁴⁷ הנערים היהודים בשבת ושאר הימים⁴⁸. וכבר מלאו לו עד
3. הזמן הזה כשלושים שנה, וכבר נשא לו אישה ולו ילד, והוא בעל תורה כמו בעלי תורה.
4. והוא שר יפה דבר מן הפיוט⁴⁹. יורנו אדוננו, האם מותר לאדם הזה להתפלל
5. ברבים. ומי שבא והוא מתייחס לישראל ומפורסם כמי שמשמץ
6. את האדם הזה ומקלקל את מצבו בדת ישראל, מה מתחייב עליו? ידיענו אדוננו
7. המתחייב בזה, וה' ישלם לאדונינו שכר פעלתו⁵⁰ לטובה.
8. שאלה זו יצאה לפנינו אל שער הישיבה לבית דין הגדול שלכל
9. ישראל לפני אדונינו האיי ראש ישיבת גאון יעקב חמוד אד' (ונינו) שר' (ירא) ראש
10. יש' (יבת) גא' (ון) יע' (קב) נכד הגאונים והנשיאים ראשי גלויות כל יש' (ראל) וצוינו וק' (ראו) א(ו)תה
11. לפני' (ינו) והתבוננו בה ועמדנו על הכתוב בה וגם צוינו וכתבו התשובה
12. בלשון ישמעאלי כאשר היא כתובה⁵¹: אם הדבר הוא כמו שתואר
45. נראים שרידי כמה אותיות מתחת לכתם. אפשר שיש לקרוא 'באלקהל'.
46. במקור 'מעאל'. אני מבין תיבה זו כארמית 'מעלי'. השווה בסידור רב סעדיה גאון, עמ' רנח (יום אלמאעל). (הריני מודה לד"ר משה עסיס על שהעירני למקום הזה ועל כך שהואיל לעיין אתי בקריאת כתב'היד).
47. במקור 'סאיר', ואפשר לתרגמו 'כל'.
48. אם אין המדובר כאן במנהג מיוחד שאיני מכירו, יש להניח ש'עמד בהפטרה' פירושו 'עלה וקרא את הפטרה'. למנהג קריאת הפטרה על-ידי נערים קטנים, תלמידי בית רבן, ראה: ש"ד גויטיין, סדרי חינוך בימי הגאונים ובית הרמב"ם, ירושלים תשכ"ב, עמ' לו, מספר 7 (במקור שם, כפי שהודיע לי פרופסור גויטיין, 'צריך להיות 'אפטארה פראשה', כלמור 'הפטרת הפרשה'). השווה: גויטיין, חברה, (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 175-177.
49. במקור 'חזאנה', מילולית 'חזנות'.
50. השווה: יש' מ:.
51. פתיחה כזו מצויה בתשובות רש"ג ורה"ג: ראה, למשל: צ' גרונר, 'תשובות רב שרירא גאון לקירואן', עלי ספר, ח (תש"ם), עמ' 9.

משו"ת רב האי גאון

13. בשאלה הזאת⁵² אז ההוראה בו והדין כל כך ברורים שלא ייתכן לשאול שאלה בו...
14. אם אדם יצא מן הדת, והוא מבוגר וגדול, ואז חזר אליה, בתשובה גלויה,
15. שלא בסתר ולא בהיחבא, הוא בדין כל הכשרים. מותר לו להתפלל ברבים
16. ביום כפורים וזולתו, ויפרוס כפיו, אם הוא כהן, ואין לאף אחד רשות לדון עמו ולא
17. למנוע אותו ממה שהוא מתאים לו ככל ישראל הכשרים. כמו שאמרו החכמים, 'וכולן
שחזרו בהן בפרהיסיא
18. מקבלין אותן, שנא' שובו שובו בני ישראל שובוכם'.⁵³ כל שכן לגבי מה שכוללת
השאלה הזאת,
19. דהיינו האשמות על (אכילת) נבי' (לות) ובשר ביום הכיפור. אפילו אם אכל נבלות
ובשר גמל
20. וחזיר בהיסח הדעת⁵⁴, אין לבזות אותו על כך, ולא יימנע מן התפילה ברבים
21. ומי שמבזה אותו על כך, (הוא) מורד בה', וחייב לשים בשמתא מי שמבזה אותו ויבדל
מן
22. קהל ה', שהרי הוא עומד על [דם] ר'עו⁵⁵. וחייב להיזהר בעניין הזה ולהחמיר
23. על מי שמבזה את האדם הזה ויימנע מזה, ואם חזר על כך יש להכריז עליו שמתא. וכך
הדין
24. ואין לשנות⁵⁶. ישע רב⁵⁷. שאלה: מה יאמר אדוננו ירום הודו. האם
25. מותר ל[מי שהוא] מן הגבעונים⁵⁸ להצטרף ביש' (ראל) בכל [תפילו] תיהם, או לא? ואם
היה
26. החזן מישראל, ובצעירותו היה חשוד בדבר מן התועבות, האם מותר לו
27. להיות שליח ציבור ביש' (ראל) בתפילותיהם כבעון⁵⁹ וזולתם? שאלה ב: ומה תאמר
בבר
28. יש' (ראל) אם פשע⁶⁰ ויצא אל דת הגוים ואשתו אשר היתה אתו כשהיה על דת
יש' (ראל) לא
52. עיין: מ"ע פרידמן, 'הרי את מקודשת לי לאחר שתשתחררי, הרי זו מקודשת' – שתי תשובות מן
הגניזה על נישואי שפחות, דיני ישראל, ט (תשל"ח-תש"ם [נדפס תשמ"א]), עמ' קעז.
53. ברייתא בבבלי ע"ז ז סע"א-רע"ב, בכורות לא ע"א, תוס' דמאי ב: ט, עמ' 70. ובהקשרה בתוספתא
ברור ש'כולן' מתייחס לעמי הארץ שחזרו לסורם ורוצים לקבל עליהם חברות. ור"ח ורי"ף בע"ז
הביאו הברייתא בלשון אחרת: 'כל הפושעים שחזרו'. עיין: גר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, א,
עמ' 214. 'וחזרו בפרהיסיא מקבלין אותן' אלה דברי ר' יהודה. בפסוק ביר' ג: יד, כב 'שובו' פעם
אחת, וכן בברייתא. (וביח' לג: יא 'שובו שובו מדרכיכם הרעים'). בברייתא הפסוק מובא כראיה
לשיטתם של ר' שמעון ור' יהושע בן קרחה, ש'בין כך ובין כך מקבלין אותן, ואינו דבוק לשיטת ר'
יהודה.
54. קריאת המקור מסופקת כאן.
55. תיבת רעו מנוקדת בניקוד עליון במקור. עיין: מ"ע פרידמן, תרכ"ץ, מג (תשל"ד), עמ' 189, הערה
101.
56. השווה תשובת רב האי המובאת בתשובות הגאונים שערי תשובה סימן ג.
57. זו חתימתו הטיפוסית של רב האי. עיין בכתביהיד הראשון.
58. משער אני שלא התכוונו בשאלה לגבעונים דוקא, אלא לכל מי שאסור לבוא בקהל, כלשון רב האי
בתשובתו. ועיין: אוצר הגאונים, ז, התשובות, עמ' 173, סימנים תג, תד. 59. בקשות.
60. פשע – השתמד. עיין: גויטיין, חברה (לעיל, הערה 5), ב, עמ' 300. ומצאתי 'פשעות' במשמעות זו
בשו"ת ר"י מגאש, סימן קכב.

(צד ב:)

1. פשעה, ולא יצאה מדת התורה. האם מותר לו לקיים אותה או לא?
 2. ואם פשע בר יש' (ראל), ורצה לשאת אשה מן בנות יש' (ראל) שהן על דת התורה. האם
 3. מותר לו, או לא? ואם אינו מותר, מה דינו של מי שכותב להם הכתובה?
 4. השאלה השלישית: מה יאמר בדבר ראובן אשר מת והיתה לו אשה ולא היה לו ילד כלל,
 5. והניח שני יורשים, אחים, ממשפחת האב, רוצה לומר בני דודו, כלבד, למשל שמעון
 6. ולוי, ומת לוי והניח ילדים, בנים ובנות שלא הגיעו לפרקם.
 7. שמעון דנן ניגש אל בית דין לבקש ירושת בן דודו ראובן, מה
 8. שמגיע לו ומה שמגיע לבני אחיו לוי בחלק אביהם. וראובן זה היה
 9. חשוד על עסקי ממון. והאשה הובאה⁶¹ אל בית דין ולא נשבעה⁶² אלא הביאה את
 10. הכתובה, והגיעה לסיכום עם שמעון דנן בעניינה על דבר מה, והתחייב שמעון
 11. דנן באחריות של ילדי אחיו לוי לאשה, וקנה מעצמו⁶³ על כך,
 12. קנין מוחזק, והעיד וכתב שטר פיצוי אשר האחריות מילדי אחיו (לוי) היתה (כתובה) בתוכו
 13. ... לאשה, והוא נתן לילדי אחיו לוי דבר ממה שלקח מן
 14. הכתובה הזאת, ומסר את שטר הפיצוי הזה לאשה. ידריכנו מה המתחייב בזה.
 15. אם ילדי לוי אלה ישובו אל האשה הזאת כתביעה, האם תתחייב
 16. להישבע ליתומים הללו, או לא? ואם אמרו, הנה התבגרנו, ואין אנו מרוצים במה
 17. שעשה דודנו, כיון שלא היינו גדולים, האם תאושר להם זאת, או לא? והאם תתחייב האשה
 18. שבועה, או לא? ומהו דין הקנין אשר קנה שמעון מעצמו, וכמה
 19. חייבת האשה? התשובה לשאלה הראשונה [מ]אלה: אם יתאמת כי
 20. האדם הנ"ל הוא ממי שאסור לבוא ב[קהל לא יי]תכן שיוכל להיות
 21. שליח ציבור ביש' (ראל) בתפילות. ולא יימנע בטענת פסול אלא בראיה ברורה.
 22. ומי שפוסל את מי שמראהו מראה יש' (ראל) כשר בדבר שבכמותו יהיה פסול, יש לגנות
 23. אותו, לגעור בו, והדעת נותנת שהוא פסול. וכזה אמרו כל הפוסל פסול ואמ'
 24. שמואל במומו הוא פוסל⁶⁴. וכאשר אמרו⁶⁵ רב נתמן לרב יהודה בר ר' יחזקאל
 25. מאי טעמ' אכריז מר עליה דההוא גברא דעבדא הוא? אמר לו, רגיל
 26. דקארי לאינשי עבדי⁶⁶. והסתמך על מה שנמסר בכרייתא ובדברי מר' שמואל.
-
61. תרגמתי 'אחצרת' כאילו הוא בניין רביעי סביל. אך אפשר שזו צורה פעילה המשמשת כאן במקום בניין ראשון ('באה'). אם הקריאה השנייה שבהערה 42 נכונה, תרגם: 'הביאה אותו'.
 62. שבועת אלמנה לגביית כתובתה.
 63. על ביטוי זה, 'קנה מעצמו' (במקור 'אקנא מן נפסה') שפירושו קיבל עליו קניין, ראה מה שכתבתי בספרי הנ"ל (הערה 10), ב, בביאור לתעודה 10, צד א, שורה 6.
 64. הכרייתא ודברי שמואל בכבלי קידושין ע"א-ב. ולפנינו 'אמר שמואל, במומו פוסל', בלי 'הוא'.
 65. או שלשון הרבים מוסכת באופן סתמי על חז"ל או שטעות היא וצריך להיות 'אמר'.
 66. שם, ע"ב, בשינויים קלים. ותן דעתך שכתשובה זו אביו של רב יהודה נקרא ר' יחזקאל.

27. והתשובה לשאלה השנייה: הנה דברי רבנן בזה. ישראל משומד
28. המשמר שבתו בשוק הרי הוא כיש' (ראל) לכל דבר ושאינו משמר שבתו
בשוק⁶⁷

נוספות בשעת ההגהה

תשובות אחרות של רה"ג צוינו במאמרי 'התערבות השלטון' וכו' (לעיל, הערה 36) עמ' רטו-רמב.
התשובה לרה"ג שציינתי בתרביץ, מד (תשל"ה), עמ' 196 (צ"ל TS G 2.67) תפורסם בספרי 'ריבוי
נשים בימי הגאונים ובית הרמב"ם - מקורות חדשים מן הגניזה הקהירית', פרק ו, מספר 3.
הערה 14. על הכתיבה חונא בארמית בבליית, ראה עתה ש"י פרידמן, 'שיירי כתבי-יד קדומים
למסכת בבא מציעא', עלי ספר, ט (תשמ"א), עמ' 17. השווה בכתבי-יד בבלי של הלכות גדולות (חונה);
ראה: ע' הילדסהיימר, ספר הלכות גדולות, ב, ירושלים תש"ם, עמ' יב.
הערה 15. על אמליה ראה ש"י פרידמן, שם, עמ' 22-23.
הערה 16. הוא (הוה). על כתיבים עם אל"ף סופית, ראה שם, עמ' 14. ועיין בספרי (לעיל, הערה
10), א, עמ' 55.

כ"י ב, ע"א, שורות 12-13 (תרגום): אם הדבר כמו שתואר בשאלה הזאת (ראה הערה 52). כפי
שציינתי, דף אחר מאותו כתב-יד פורסם על-ידי אסף, תשובות הגאונים, ירושלים תש"ב, עמ' 73-77.
שם בעמ' 73 כתב: 'התשובה הראשונה מתחילה בביטוי "אם כן הוא כאשר כתוב בשאלה זו" הרגיל
בתשובותיהם של חכמי ספרד ואיטליא, ר"מ בן חנוך, בנו רב חנוך, ר"י אבן אביתור ור' משולם ב"ר
קלונימוס, אבל מסגנון תשובות אלו נראה שהם לאחד מגאוני ככל. ואפשר לחשוב על רב סעדיה או
ר"ש בן חפני, שאף הם משתמשים בביטוי הנ"ל. השאלה באה מארץ מושלימית... אף המשיב חי בארץ
מושלימית... התשובה השניה באה מקוצרת, ואין לדעת אם היא והבאות אחריה הן לאותו גאון בעל
התשובה אם לא'. על-פי מה שמצאנו בקטע החדש אפשר לחשוב דווקא על רב האי גאון, שהכול משלו.
ותן דעתך שהמקורות שציינ אסף שם מכתבי הגאונים הם של רה"ג: עמ' 74, הערות 7, 13, עמ' 75,
הערה 3 (תשובה של רש"ג ורה"ג; ראה אוצר הגאונים, י [גיטין], התשובות, עמ' 14, הערה א) והערה
7 (אף זו מתשובות רש"ג ורה"ג; ראה אוצר הגאונים, שם, עמ' 13, הערה 1). התשובה השניה שם (עמ'
76): 'מן יסמת צאחבה או רפיקה בספר או בגיר ספר פאלחכם אן נסמתה' וכו'. אין לתרגם 'אדם
המשמת את חברו או בן-לוייתו בספר (תורה) וכו' (שם, עמ' 76, הערה 2), אלא: 'מי שמשמת את חברו
או את בן-לוייתו בדרך' וכו'. יש להשוות תשובה זו לתשובתו של רה"ג שלפנינו.
הערה 56. על אשה שעברה עבירות, שנתגרשה מבית הכנסת כיום כיפור, ראה גויטיין, חברה, ג,
עמ' 351.

הערה 60. פשע. השווה למשל, אוצר הגאונים, ז, התשובות, עמ' 111, סימן רנט: 'משומד שאמר
רוצה אני לחזור שלא באותה המדינה שפשע' וכו'. ועיין שם, עמ' 113, סימן רסא: 'כך ראינו שאלו
פושעים' וכו'.

כ"י ב, ע"ב, שורות 11-12. על השימוש במונח 'צמאן דרך' במשפט המוסלמי, ראה J.A. Wakin
'The Function of Documents in Islamic Law', (Albany, N.Y. 1972), p. 119 (index).

67. לא מצאתי ברייתא בלשון זו. ובבבלי עירובין סט ע"ב, ע"ז סד ע"ב, חולין ו ע"א: 'ישראל משומד
משמר שבתו בשוק מבטל רשות, שאינו משמר שבתו בשוק אינו מבטל רשות'. (לגרסת 'משומד',
ראה: גר"ש ליכרמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 402, הערה 45). ובירוש' עירובין פ"ו ה"ב, כג
ע"ב: 'גר תושב ועבד תושב משומד בגילוי פני' הרי הוא כגוי לכל דבר: (עיין: תוספתא
כפשוטה, ג, עמ' 402). עיין אוצר הגאונים ז, התשובות, עמ' 111, סימן רנת.

בכ"י א שכתבו רב האיי, שם הויה כתוב עם שתי יודי"ן בתוספת 'סימן' לצד שמאל הדומה לאות ט' בכתב רהוט שלנו. כזה רבים בכתבי הגניזה. על צירופי אותיות וסימנים לכתובת שם הויה עיין לאוטרבך J.Z. Lauterbach, 'Substitutes for the Tetragrammaton', *PAAJR*, 1930-1931, pp. 39-67. אין בין 83 הצירופים שרשם לאוטרבך סימן כסימן ט' זה. אני העתקתי כאן כשלוש יודי"ן עם גרש מעל השלישית. אך באמת נראה לי שאולי אין 'סימן' הזה אלא חיבור רהוט של שתי יודי"ן, יו"ד שלישית עם יו"ד רביעית שנכתבה למעלה, והצורה המלאה בלי ה'סימן' מעין י"י. בין דוגמותיו של לאוטרבך רבות עם ארבע יודי"ן ואחרות שיש בהן סימן הנראה כחיבור פשוט של שתי יודי"ן, למשל, מספרים 16, 18, 22, 23. וכן בכתבי"ד שיש בהם יו"ד אחת וסימן אפשר שגם הוא חיבור של יו"ד שנייה ושלישית למעלה. ראה דוגמות וספרות אצל ש" פרידמן, שם, עמ' 11, והערה 6.

Handwritten text in Hebrew script, likely a title or header, possibly including the word "אברהם" (Abraham).

Main body of handwritten text in Hebrew script, appearing to be a list or a series of entries.

CUL TS NS 324 112v. With the kind permission of the Syndics of Cambridge University Library.

אברהם מרדכי בן שלום פלשתי 1037 ע"פ פתח

T-S NS 324.112

בן חנניה ראש המשנה שהלך ויורדו ראש המשנה שהלך
 לנדרו והציעו ונבדלו ויש ונבדל נחמיה ויש פירש את אהבה בלב חזקת והפסד אין משנה
 לנחמיה ונאמר לו על ידי יחזקאל בן סנאי ונבדל ראש המשנה שהלך

T-S NS 324.112

cm
ins

